

לְעֵשׂוֹת אֶת הַשְּׂבִיחַ לְדָרְתָם בְּרִית עוֹלָם

בִּירוֹר מִכַּח הַמְּצִיאוֹת הַנִּרְאִית – אֵיךְ רָאִוּ לְנַחֵג לְעֵנִין
צֶאֱה"כ וְלִילָה בָּאֶרֶץ–יִשְׂרָאֵל

בְּתוֹסַפַּת תְּמוֹנוֹת מְאוּפֶּק מְזֻרָה וּמַעֲרָב

אֵל תַּחֲשׁוּב שֶׁמִּשְׁתַּשְׁקַע הַחֲמָה וְלֹא תִרְאֶה מֵאוֹתוֹ מְקוֹם
שָׁלֹם הַיּוֹם, אֵלֹא כָּל זְמַן שֶׁאֲדַמְדִּימוֹתָה נִרְאִית עַל פְּנֵי
מַעֲרָב יוֹם הוּא. (לִשְׁוֹן רַב הָאֵי גֵאוֹן וְרַב שְׂרִירָא גֵאוֹן בְּתִשְׁבּוּבוֹת הַגֵּאוֹנִים)

יו"ל ע"י מכון

תזורת חסד

בעיר בית שמש יצ"ו, ארה"ק תובב"א

ניתן לפנות אלינו

בת.ד. 9373 בית שמש

או באימייל: A9924488A@GMAIL.COM

גמול ועיצור
"המשובה"
050-41-944-17

ברכות לראש משביר

להנדיב הנכבד צורבא מרבנן

מוקיר רבנן ותלמידיהון

הרב אורי יהודה

בנזינו שליט"א

נינו של הרב משה טולידנו ז"ל

מייסד אב"ד במיקנס מרוקו

שנשא ליבו ונדבה רוחו אותו להדפיס

את הקונטרס החשוב הזה

לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל

לעילוי נשמת אביו החשוב

ר' משה בן אסתר ז"ל

מנוחתו עדן נלב"ע כ' בחשון תשנ"ד

ויהי רצון שבזכות המצוה ישלח השי"ת ברכה
באסמיו והצלחה במעשה ידיו ונחת מיוצאי חלציו

מפתח הענינים

שהגאונים בעצמם סוברים כשיטה המקובלת בשמם, ושרב סעדיה גאון כתב להדיא כר"ת.

יב. שראית המהר"ם אלשקר מרב ניסים גאון ור' אברהם בן הרמב"ם אינה מוכרחת.

יג. שאי אפשר להביא ראיה מרי"ף רא"ש ורמב"ם שסוברים כהגאונים ושהרא"ש כתב להדיא כר"ת.

יד. שברשב"א ותוס' הרא"ש ובארחות חיים משמע להדיא שסוברים שהגאונים סוברים כר"ת.

טו. שגם מדברי האחרונים משמע שלא קיבלו שיטה זו בשם "הגאונים".

טז. היוצא מכל הנ"ל שא"א לסמוך על שיטת הגאונים להקל.

יז. שקשה לסמוך בארץ-ישראל על מה שרמז הר"ב בסידור להקל.

יח. שגם המהר"ם אלשקר והש"ך כתבו דבריהם רק להחמיר ולא להקל.

יט. שלענין מילה יש מקום להחמיר כהגאונים גם לדעת המג"א.

כ. שלענין מלאכה בער"ש יש מקום להחמיר מזמן "היראים".

כא. ראיה מהראשונים לשיטת 72 דק' במעלות.

כב. סוף דבר.

א. יתבאר שלפי שיטת המשנ"ב בדברי הגר"א וכפי שמוכח בתשובות הגאונים המקורית, ובדברי הגר"א עצמו, חיבים להסתכל שיסתלק כל האדמימות מצד המערב ולא רק מצד המזרח כמו שיש מפרשים.

ב. לפי ההסתכלות לצד מערב שיטת ר"ת תואמת מאוד עם המציאות בארץ ישראל.

ג. הפירוש של "הכסף" לפי שיטת ר"ת.

ד. הפירוש של כוכבים בינונים לר"ת.

ה. תירוץ נוסף על הכוכבים.

ו. שמיושב קושית הגר"א ובעל התניא בסידורו.

ז. שלשיטת ר"ת והב"י אין שום הו"א לחפש כוכבים קודם סילוק כל האור מצד המערב.

ח. שהמנחת כהן כתב שיטתו לפי מה שסבר שבארץ ישראל יוצאים כוכבים ראשונים רק ב-72 דקות.

ט. הטעם שנהגו בהרבה מקומות בחו"ל שהסתכלו רק על הכוכבים דלא כהגאונים ודלא כר"ת.

י. שאי-אפשר לומר שהשו"ע סבר כהמנח"כ.

יא. לברר שאין ראיה מוכרחת

הערה: להוי ידוע כי הרבה פעמים מוזכר בקונטרס זה "שיטת הגאונים" וכוונתנו לפי מה שלמד המהר"ם אלשקר – בגאונים, ולפי מה שמקובל בעולם שיטת הגאונים, אבל מהו שיטת הגאונים ע"ז אנו דנים בעזה"ת בקונטרס זה.

א. יתבאר שלפי שיטת המשנ"ב בדברי הגר"א וכפי שמוכח בתשובות הגאונים המקורית, ובדברי הגר"א עצמו, חיבים להסתכל שיסתלק כל האדמימות מצד המערב ולא רק מצד המזרח כמו שיש מפרשים

ליישב את שיטת הגר"א והגאונים שבמסקנת הגמ' צריך להביט למזרח כמהר"ם לובלין. וכ"כ בספר הזמנים בהלכה להרב חיים פ. בניש שליט"א (ח"ב פמ"ג עמ' ת"ו).

כמו"כ הרב ידידיה מנת שליט"א בספרו "זמני ההלכה למעשה" כתב שרואים את האדמימות עד זמן הנ"ל, רק שהוא ישב את שיטת הגאונים באופן אחר, שהגאונים סברו שהכסף התחתון היינו שהאדמימות מתחילה להחלש והכסף העליון שנחלש האדמימות מהעליון, ובאמת הגאונים סוברים שאי"צ שיסתלק האדמימות לגמרי מצד המערב רק שיחלש קצת ויתחיל להסתלק.

הנה זה ברור שבתשובות הגאונים של "רב שרירא ורב האי גאון" המקורית (שהובא בספר גנזי קדם חלק ה' סימן ו' ובסוף ספר "הזמנים בהלכה" (ח"ב עמ' תרמ"ה) להרב חיים פ. בניש שליט"א, והדפסנו אותו כאן בסוף הקונטרס) אי אפשר לפרש כב' התירוצים הנ"ל דשם מבואר בפירוש שלמסקנת הגמ' צריך להסתכל שתסור ותסולק האדמימות מצד המערב ואז הוא הכסף התחתון (יעו"ש באורך) וא"כ בין התירוצ' שמסתכלים למזרח ובין התירוצ' שא"צ שיסור ויסתלק

הנה לאחרונה נתגלה לעינינו שבארץ ישראל רואים את האדמומית של השמש בצד מערב עד 60 דק' אחר השקיעה, וב-72 דק' משחיר לגמרי עם סילוק הלובן, (והדבר נבדק ע"י הרבה אברכים ורבנים חשובים ונמצא שאכן כך הוא) ואחר שחקרנו הדבר נתברר לנו שאין כל חדש תחת השמש, וכבר התייחס לזה הגרי"מ טיקוצינסקי זצ"ל, בספרו "בין-השמשות". וכתב דלפי שיטת הגאונים אין צריך להביט על סילוק האדמומית מצד מערב אלא מצד "מזרח" גם למסקנת הגמ', כפי' מהר"ם לובלין בסוגיא דשבת לד: לה. ומ"ש בגמ' דרבא הוי דאוי למערב היינו להסתכל למערב כז"מ שהוא מאדים את המזרח ולא יותר. וזה באמת תואם עם שיטת הגר"א בערך כ-17 דק' אחר השקיעה בימי ניסן ותשרי.

כמו"כ הגאון ר' מאיר פוזנא שליט"א מלונדון בספרו "אור-מאיר" (פ"ד סי' ב' עמ' קפ"ז) כתב שזכה להיות בארץ-ישראל, והיה בדרום הארץ, במקום חשוך כמעט לחלוטין, וראה את האדמימות עם הסימנים של הכסף בצד מערב ממש עד זמן של 72 דק' (וקצת יותר, מפני שזה היה בימי החורף שלפי מדידת המעלות האריך באותו יום עד 76 דק'). וגם הוא כתב בספרו

לגמרי האדמימות ודי בזה שנחלש, או שמתחיל להסתלק, אינם מספקים לתריץ את תשׁו' הגאונים הנ"ל,

רק שבתשובות הגאונים לפי העתקה שהיה למהר"ם אלשקר אפשר לפרש שסבר שמסתכלים למזרח, ששם כתוב רק "מזרח" ואפי' במקום אחד שבתשובה המקורית כתוב "מערב" כתוב בהעתקתו של המהר"ם אלשקר מזרח (עיין בסוף הקונטרס העתקת התשובה במלואה ואי ההשוואה ביניהם) וא"כ אפשר דהמהר"ם אלשקר סבר כן בתשובת הגאונים לפי העתקה שהיה לו.

אלא שגם זה קשה דאפי' אם היה כתוב בתשובות הגאונים כז"מ שפני המזרח מאדים, כגירסתו של המהר"ם אלשקר, אין שום הכרח לפרש שנתכוונו למזרח, דיתכן דסמכו על מה שפרשה הגמ' בסוף, ועל מה שהם עצמם כתבו בסוף תשובתם (המקורית), שהגמ' פירשה דהאי פני המזרח – פנים המאדימין את המזרח, שהוא המערב, וא"כ אי"ז ראייה שסברו שצריך להסתכל למזרח,

אבל עכ"פ המהר"ם אלשקר לפי דעתו הקדושה, שהוכיח מהתשׁו' הראשונות שהביא, שהגאונים חולקים על ר"ת (מזה שהחמה מהלכת למטה מן הארץ, כחכמי או"ה, [ועי' לקמן אות י"א מה שנכתוב בעזהי"ת איך שדחו המנח"כ, והרדב"ז ועוד, את הראיות מהתשובות

הראשונות]). יכול לפרש את התשובה הזאת השלישית, שנתכוונו הגאונים שצריך להסתכל למערב כל זמן שהוא מאדים את המזרח, או למזרח ממש, גם במסקנת הגמ', אבל ודאי שאין בתשובה זו שום ראייה שהגאונים סוברים שצריך להסתכל למזרח, כמו שכתבנו דיתכן שסמכו ע"מ שפירשו בגמ' אח"כ שהכל קאי על מערב,

ויתכן ג"כ, דלא נתכוון המהר"ם אלשקר להביא מהתשובה הזאת כלל לענין השקיעה, ורק רצה להביא ראייה לענין מילה, שמשום ספיקא דביהש"מ, דוחים ליום ראשון ולא מקדימים ליום השישי, כמו שמשמע מלשון השואל ומסוף התשובה שזה היה אחד מספקותיו של השואל, וע"ז הוכיח מהתשובה הזאת שמשום ספק דוחים ליום ראשון אבל הראיות לגבי השקיעה הביא רק מהתשׁו' הראשונות שסוברים כחכמי או"ה, (ובפרט את הראיות שהגאונים דחו את דברי ר"ת, דמהתשובה הזאת אפי' לפי גירסתו שצריך להסתכל למזרח, אי"ז דחיה לדברי ר"ת, אלא מחלוקת בפשט בגמ' שהגאונים סוברים למזרח ור"ת למערב). וכמו דמשמע ג"כ מבסוף התשובה שהוא חוזר על דבריו, שמשם הראייה שדחו הגאונים דברי ר"ת, עיי"ש. (וגם צ"ע איך נשתבשה התשובה הזאת ממקורותיה ואיך הגיעה להמהר"ם אלשקר בצורה משובשת כזו ועכ"פ צ"ע על איזה מהגרסאות לסמוך).

האדמימות הנ"ל אינו נראה במדינתו יותר מרבע שעה אפי' בימות הקיץ, א"כ משמע עכ"פ שכל זמן שנראה השקיעה באותו צד ובאותו המובן לפי' תוס' הוא מודה שצריך לחכות אלא שלא נראה כן במדינתו.

גם באו"ח סי' רס"א, וביו"ד סי' רס"ב שכתב הגר"א את שיטתו, כתב להדיא שאין אנו בקיאים בכוכבים והכל תליא "בהכסיף". ועל כרחך צריך לומר שהוא לצד מערב כדמוכח בשנות אליהו הנ"ל, וגם מדלא כתב לפרש שהוא במזרח, ומ"ש שם "ניצוצין המאדימין את המזרח" הוא דוגמת מ"ש בגמ' "פנים המאדימין את המזרח" שכולם מפרשים שהוא המערב.

גם בהל' תענית סי' תקס"ב כתב להדיא דפני המזרח מאדימים הוא אחר שקיעה שניה, וזה יתכן רק לצד המערב.

מכל הנ"ל משמע שודאי למד את הגמ' כשיטת רוב הראשונים [ר"ת בספר הישר, והרמב"ן והריטב"א והרשב"א והר"ן]. שמסתכלים עד שיסתלק האדמימות לגמרי מצד המערב אלא שהקשה על תוס' שבמציאות אין רואים יותר מרבע שעה מה שצריך לראות כמעט שעה,

והנה אנחנו יושבים פה בארץ-הקודש ורואים בחוש את השקיעה

וכן את שיטת הגר"א היה לכאורה אפשר ליישב עם התירוצים הנ"ל שהרי הגר"א לא הזכיר את שיטת הגאונים. אלא כתב מעצמו את שיטתו בזה ביו"ד סי' רס"ב ואו"ח סי' רס"א. והיה לכאור' אפשר ליישב שהוא סבר שמסתכלים למזרח, או שיתחיל להחלש האדמימות – במערב.

אלא שאחר העיון נראה שגם זה אינו נכון שהרי במשנה ברורה בביאור-הלכה סי' רס"א וסי' רצ"ג מזכיר ג' פעמים (בלשונות שונים) שגם לשיטת הגר"א והמנח"כ צריך לראות עכ"פ שיסתלק האדמימות לגמרי מכל כיפת הרקיע בצד המערבי, (וכן כתב במשנה ברורה סי' רצ"ג ס"ק ד' וזלה"ק: ונראה לי דלפי מה שכתב הגר"א דבעינן שיסתלק האדמימות מן כל כיפת הרקיע באותו צד ששקעה החמה וגו' עכ"ל) והכסיף מפרש שם (בביאור הלכה סי' רצ"ג) שהוא "הלבין" ולהירושלמי צריך להשחיר, עכ"פ משמע מדבריו להדיא דגם בשיטת הגר"א ס"ל דצריך להסתכל שיסתלק לגמרי האדמימות מן המערב. וא"כ לפי' המשנ"ב גם את שיטת הגר"א א"א ליישב בשני תירוצים הנ"ל.

ועוד יותר יש להביא ראיה מדברי הגר"א עצמו, בספר שנות אליהו על משניות ברכות (פ"א) כותב שם להדיא שהשקיעה שהיה צריך להיות לשיטת תוס' כמעט שעה (היינו

דק', וב-72 דק' נגמר גם הכסיף העליון, הרי זה מוכיח שהמיל הוא 18 דק', וא"כ שפיר יש זמן ליציאת הכוכבים הקטנים אחר 72 דק' עד 90 דק', כפי שיטתו שסבר שהנשף זמנו 20 מעלות כ-90 דק', וכמ"ש לקמן בעזה"ת (אות ו').

וכדי לצאת גם שיטת הירושלמי שהביא הביאור-הלכה שצריך להשחיר, וכן כל הראשונים שאולי בשיטת ר"ת שכתבו דהכסיף היינו "השחיר", והם: רש"י והרמב"ן (בתורת האדם סי' אבילות ישנה) ור"ת בספר הישר, וכן מחמת שרואים שבארץ-ישראל המציאות שב-72 דק' מסתלק לא רק האדמימות, רק גם הלבנונית, בימים השונים. וא"כ לכא' מסתבר יותר ד"הכסיף" העליון היינו "השחיר" ואולי גם המשנ"ב היה מודה בזה ומכריע ד"הכסיף" היינו השחיר, כי זהו המציאות הנראה, (שלגבי התחתון אפשר לפרש "הכסיף" בין השחיר ובין הלבין מכיון שהוא אפור כצבע הכסף, ודומה קצת ללבן וקצת לשחור, אבל גבי העליון ב-72 דק' הוא כבר משחיר לגמרי, ואי אפשר לפרש שהוא הלבין ודו"ק) ובפרט שנראה שכל ההכרח של המשנ"ב לפרש הכסיף - הלבין היינו לשיטת הגר"א כמ"ש לעיל שלפי מה שראה הגר"א את האדמימות לא יותר מרבע שעה עכצ"ל שהכסיף העליון היינו בסילוק האדמימות דהרי עד רבע שעה היה נראה להגר"א אדמימות, ואם סבר שאחר ג' רבעי מיל מתחילת

שצריך להיות לפי' תוס' כמעט שעה שזה באמת כך. ויתכן שיש איזה סיבה שאינו נראה שם ברוסיה מחמת מיקום האופק שהוא על הנהר (כפי שהעיד לנו אחד מגדולי הדור שליט"א, וכן כפי הנראה במפת רוסיה) ויש אדים שעולים מן הנהר או זיהומי אויר מיוחדים שכנראה יש כל ימות השנה (או רובם). מה שפה בארץ-ישראל יש ג"כ בחלק מימות השנה בעירבוביא, כפי הנראה, וא"כ לכא' יפה דייק המשנ"ב, שבעיקר הדין - הגר"א מודה שצריך סילוק האדמימות לגמרי מן המערב כמו הראשונים, אלא שצריך לבדוק עד איזה זמן הוא נראה, (וכנראה שלמסקנא סבר שמכיוון שנראה ברוסיה לא יותר מרבע שעה אפי' בימות הקיץ, א"כ הכל מתחיל מתחילת השקיעה, ואחר שנסתלק כל האדמימות כבר חשיב הכסיף התחתון והעליון).

ולפי' יוצא שלדברי המשנ"ב גם לשיטת הגר"א יש לנהוג בארץ-ישראל ובמקום שרואים את האדמימות נמשכת, לכה"פ עד 60 דק' שאז מלבין, וגם מסתבר שאם היה רואה הגר"א את האדמימות נמשכת עד 60 דק' כפי' ר"ת, לא היה חולק כלל על ר"ת, דהרי זה היה עיקר קושיתו על פי' ר"ת, (כמ"ש בשנות אליהו), שאינו נראה רק רבע שעה מה שצריך להיות כמעט שעה, (ועל הקושיא מיציאת כל הכוכבים, היה יכול לתרץ בפשיטות דמכיוון שרואים שהאדמימות נמשך 60

השחיר וכמו שהביא מהירושלמי, ודו"ק].

וכמובן שזה רק בימי ניסן ותשרי בימים השונים, ומשתנה בכל ימות השנה לפי הזמן המופיע בלוחות "72 דק' במעלות" בין בקיץ ובין בחורף. (ובשאר המדינות עי' בספר "אור מאיר" הנ"ל שעשה טבלאות לכל מדינה ומדינה ועיר ועיר, ו"מאיר" לעולם כולו וליושביו, וזיכה הרבים בזה).

ב. לפי ההסתכלות לצד מערב שיטת ר"ת תואמת מאוד עם המציאות בארץ ישראל

עוד יש להעיר שלפי הנ"ל מה ששגור בפי העם ששיטת ר"ת אינה תואמת בארץ-ישראל, זהו דבר מופרך לגמרי, דאדרבה לפי סילוק האדמימות מצד המערב, כמסקנת אב"י ור"ב בגמרא, הרי רואים בחוש כר"ת והרמב"ן והר"ן והרשב"א והריטב"א ועוד, שכתבו בפירוש שעד הזמן של ד' מיל עדיין יש מהאדמימות ורק בד' מיל מכסיף העליון ואז הוא לילה לשיטתם, ולשיטתם "הכסיף התחתון" זהו שמשחיר התחתון (אפור, כצבע הכסף) ו"הכסיף העליון והשוה לתחתון" שמשחירים שניהם העליון והתחתון לגמרי,

השקיעה הוא לילה על כרחך משום דסבר דבסילוק האדמימות הוא כבר הכסיף העליון, אך אם אנו רואים שהאדמימות נמשכת עד 60 דק' כקושייתו של הגר"א שכך צריך להיות לפי' תוס' "כמעט שעה", א"כ בודאי יש לפרש גם להגר"א והמשנ"ב דהכסיף התחתון הוא אחר סילוק כל האדמימות שזה נגמר בתחתון ב-60 דק', והכסיף העליון היינו שהופך מאפור לשחור, שהוא משחיר לגמרי ב-72 דק', ועוד שהרי אינו לוקח כ"כ הרבה זמן כמ"ש המשנ"ב לגבי ארץ רוסיא מקום מושבו. שמכאן זה הכריע שהכסיף היינו הלבין, יעו"ש. משא"כ בארץ ישראל שמסילוק האדמימות עד שמסתלק הלובן ומשחיר הוא בדיוק 12 דק' - שהוא מהזמן של "הכסיף התחתון" עד סוף הזמן של "הכסיף העליון" שהוא זמן בין השמשות לרב יוסף אליבא דר' יהודה בגמרא. א"כ צריך לנהוג דיני יום עד 72 דק' מהשקיעה, ולהחשיב את 13 וחצי הדקות האחרונות לבין-השמשות, כרבה לחומרא, [וייעו"ע בתשו' הגאונים המקורית הנ"ל ששם ג"כ משמע להדיא שלאחר סילוק האדמימות מתחיל הכסיף התחתון, ואחר ב' שלישי מיל הוא "הכסיף העליון" א"כ ע"כ ס"ל דהכסיף העליון אינו בזמן סלוק האדמימות שנהפך לאפור דזה כבר היה בהכסיף התחתון. אלא ודאי ס"ל דהכסיף העליון היינו בזמן שמשחיר, וזהו ג"כ ראייה גמורה להכריע כהצד הזה של המשנ"ב שהכסיף העליון היינו

ג. הפירוש של "הכסף" לפי שיטת ר"ת

ולדברי הראשונים שפירשו (רש"י, ר"ת בספר הישר, רמב"ן) הכסף – השחיר, צ"ל שמה שמסתלק האודם מהתחתון והופך להיות אפור זה נקרא השחיר, שמתחיל לנטות להיות שחור, (עיי' בביאור הלכה סי' רצ"ג שכתב שכל שנסתלק האדמימות הוא בכלל השחיר) ובעליון הוא משחיר ממש אח"כ, ונהיה שוה לתחתון שאז התחתון משחיר עימו לגמרי בסוף 72 דק'.

ד. הפירוש של כוכבים בינונים לר"ת

ומה שמקשים העולם מהכוכבים שרואים יותר מג' כוכבים בינונים בזמן של 72 דק', זהו ג"כ אינה קושיא דאמת דלפי שיטת הגאונים אנו מסתכלים שיש ג' כוכבים גדולים הנראים ביום ואחריהם בעוד ג' כוכבים בינונים אנו מחשיבים ללילה, אבל ודאי לר"ת וסייעתו וכמו שמבואר בתוס' שבת לה. פסחים ב. מגילה כ: יש הרבה מאוד כוכבים הנראים ביום וכן מבואר בספר שנות אליהו (להגר"א) במשניות שבת (סופ"ב) דעד הזמן של "הכסף התחתון" אפי' אם יראו הרבה כוכבים עדיין הוא ודאי יום, ואחר הזמן של "הכסף העליון" אפי' לא יהיה כוכבים כלל הוא ודאי לילה, רק מה שמברר "ג'

או יתכן שהפירוש של המילה "הכסף" היינו "שהלכה הבהקתו של אור" (ואינו מורה על צבע מסוים אלא שהצבע הולך וחלש מהבהקתו) כמו"ש המשנ"ב בשם המאירי, ולפי"ז בתחתון היינו שהופך מאדום לאפור (כצבע הכסף) שזה ב-60 דק' בימים השונים, ובעליון היינו שהאפור הופך להיות שחור שזהו ב-72 דק' בימים השונים, והירושלמי גרס "הכספ"ו זהו בין-השמשות – היינו ששתייהם הלבנים התחתון והעליון (וכן פי' בספר הערוך ערך "כסף") ו"השחירו" – היינו ששתייהם השחירו – זהו לילה, הוא תואם כפשוטו עם המציאות הנראית, וזהו כדברי רב יוסף בתלמוד בבלי, ולפי הפירושים הנ"ל א"צ לומר דפליגי הבבלי והירושלמי בזה, ודו"ק.

הכוכבים הבינונים" הוא בין הזמן של "הכסיף התחתון" ל"הכסיף העליון", ואחר "הכסיף העליון", הם "הקטנים הנראים בלילה".

[ובזה ג"כ מבואר מה שפי' הרמב"ן (בתורת האדם) והתוס' הרא"ש (ברכות ב:) את הירושלמי (ריש ברכות) שהרשב"א הקשה ונשאר בצ"ע, והרמב"ן והתוס' הרא"ש תירצו, דהקושיא היא, שבלילה יש ביהש"מ, שאם יראו ג' כוכבים בינונים, אזי אפי' החמה נתונה באמצע עוביו של רקיע, דהיינו בין הכסיף התחתון להכסיף העליון (לרב יוסף) הוא נחשב ללילה, ובבוקר לכו"ע הוא ודאי יום מעלוה"ש, ואין שום זמן של ספק לילה, יעוי"ש. ואולי זה ג"כ תירוץ על קושית הגר"א מיציאת כל הכוכבים, דבלילה מתחילת ביהש"מ כבר יכול להיות כוכבים בינונים, אלא שמספק"ל, משא"כ בבוקר בעלוה"ש הוא כבר מתחילת ביאת האור, בתחילת הזמן של ד' מילין, (ועי' לקמן אות ו' תי' נוסף על קושיא זו).

והנה זה ברור שלפי המידע של התוכנים זמן הנשף בלילה ובבוקר הוא 18 מעלות שזה בערך 81 דק' ולפי' הגר"א, זמן הנשף הוא 20 מעלות, כמ"ש בביאור הגר"א או"ח סי' רס"א, וזה בערך 90 דק', ולפי' הר"ב הוא 96 דק' כמו שהם סוברים לענין עלוה"ש (שאז לכו"ע ד' מילין). עכ"פ זה

ברור שלאחר הזמן של 72 דק' עדיין נשאר אור אע"פ שכבר נגמר האדמימות והכסיף התחתון והעליון. (וזהו אור לארבעה עשר בודקין וגו') ובזמן הזה – בין 72 דק' עד 81 דק' או 90 דק' או 96 דק' כנ"ל יוצאים כל הכוכבים הקטנים שלפי המידע שקיבלנו מאנשי התכונה הם בערך 4500+ במספר, והם נקראים כוכבים בגודל מס' 5, ומס' 6, שהם יוצאים לאחר 72 דק', (עי' בספר הזמנים בהלכה (ח"ב עמ' תפ"ו) מבלא, כמה כוכבים יש מכל גודל), וכ"כ בס' התלמוד ומדעי התבל להרי"א קאמלהאר (ש"ג ענף י') שהכוכבים ממדרגה החמישית הם יוצאים לאחר 18 מעלות דהיינו לאחר 81 דק' מהשקיעה בערך, הובא בספר אורות חיים (פ"ב אות ד' בהגהה). וא"כ יוצא שלשיטת ר"ת כל הכוכבים שיוצאים עד 58 וחצי דק' מתחילת השקיעה הם "הגדולים הנראים ביום", ולאחר 72 דק' הם שאר הבינונים ו"הקטנים הנראים בלילה" ומה שבין זה לזה הם ה"ג' כוכבים בינונים" שזהו מחלוקת התנאים בזמן ביהש"מ"ש מתי יוצאים אלו הג' בינונים, כמ"ש התוס' הנ"ל ותו' הרא"ש ברכות ב:

ה. תירוץ נוסף על הכוכבים

ועוד יש לתרץ לפי מה שכתבו הראשונים בעצמם והובא בשלטי הגיבורים על פי' המרדכי במס' שבת

שהקשו שהלא בזמן של ד' מילין הוא כבר יציאת כל הכוכבים כמו בעלות השחר ולא הבינונים בלבד יעו"ש. דהם דיברו על נשף ארוך של 90 דק' (לדעת הגר"א ששיעור מיל 22 וחצי דקות) או 96 דק' (לדעת הר"ב ששיעור מיל הוא 24 דקות) שאז הוא באמת זמן יציאת כל הכוכבים, ולא רק ג' בינונים אבל לפי שיטת רוב הראשונים והאחרונים ששיעור מיל הוא 18 דק', (כמ"ש בספר אורות חיים פ"ו אות א') וכן כתב להדיא ברמב"ן (פרשת בא) על פסוק בין הערבים (שמות י"ב ו') שכתב שם בתוך דבריו, וזלה"ק: אבל בשקיעת החמה והוא כמו שעה ורביע על דעת רבותינו וכו', עכ"ל. הרי רואים שחישב מיל ל- 18 דק' ועל כן ד' מיל הוא כמו שעה ורביע - 72 דקות. וכן פסק השו"ע (בהל' מליחה יו"ד סי' ס"ט סעי' ו'), והרמ"א (באו"ח ריש סי' רס"א), והנשף הוא בודאי יותר מ- 72 דק' גם לפי התוכנים, וא"כ שפיר יש עוד זמן לאחר 72 דק' ליציאת שאר הבינונים והקטנים כולם, עד סוף הנשף. ולפי התירוץ השני יוצאים עוד מן הקטנים ביותר אחר 72 דקות בכל הרקיע, ובמערב מתחילים לצאת שאר הבינונים והקטנים לאחר 72 דק'.

ובאמת לדעת ר"ת עלוה"ש הוא גם ב- 72 דק' (ד' מילין) שהוא זמן ביאת הלובן שקודם האודם המגיע ב- 60 דקות, וכשמגיע האודם, יש סוברים שזהו כבר הנה"ח כמבואר בדרכ"מ סי' נ"ח סעק"ב (ובטור שם) כמו ששקיעת

(פ"ב אות רע"ג, ובשה"ג אות ג') בשם ספר חסידים, ראבי"ה, אור-זרוע, וכן כתב בשו"ת בית אברהם בשם ספר ברי חכמה, וכן פי' בספר גינת וורדים, וכן תי' בס' "אורות-חיים" (להרב חיים דרוק זצ"ל), וכן הביא ב"אור-מאיר" הנ"ל. ובספר "הזמנים-בהלכה" של שיטת ר"ת ג' כוכבים הראשונים הבינונים היוצאים הוא במערב במקום סילוק האדמימות וזהו ב- 72 דק', והגמ' שכתוב "כוכב א' יום ב' - ביהש"מ ג' - לילה" איירי במקום הזה במערב. דלא כ"שיטת הגאונים" שמסתכלים על ג' הראשונים במזרח, וא"כ אפי' שבכל הרקיע כבר יש כוכבים קטנים, אבל שם באופק המערבי עדיין אין אפי' בינונים מכיון שהוא אדום ורק כשמלבין ב- 60 דק' צריך לחפש שם אחר הבינונים בגדלם ובאורם ואז הוא לילה. ומכיון שמספקא לן בכל ביהש"מ"ש אם כבר יצאו הבינונים (כמ"ש התוס' במס' שבת לה. יעו"ש) ממתנינים עד הכסיף העליון שהוא בד' מילין, ואח"כ לקטנים רצופים בשביל תוספת שבת. (ועי' בשנות אליהו במס' ברכות שרמז ע"ז שיש כוכבים בעמוד ראשון של האור ויש בעמוד אחרון שנראה בסוף הזמן של ד' מילין, יעו"ש).

ו. שמיושב קושית הגר"א ובעל התניא בסידורו

ולפי התירוץ הראשון מיושב דלק"מ קושית הגר"א והר"ב בסידורו,

ח. שהמנחת כהן כתב שיטתו לפי מה שסבר שבארץ ישראל יוצאים כוכבים ראשונים רק ב-72 דקות

מה שיש עוד להתייחס למה שסמכו העולם בארצות אירופה ובהרבה מקומות על שיטת ה"מנחת-כהן" שאם יש ג' כוכבים אז אפי' קודם ד' מילין הוי לילה גם לר"ת, הנה זה ברור שהמנחת-כהן סבר שהמציאות בארץ-ישראל הוא שיוצאים ג' כוכבים הראשונים במזרח או בכל מקום שהוא ברקיע בזמן של 72 דק', עד כדי שהוא מקשה בספרו היאך יתכן שבמדינתו מדינת הולנד שהוא הרבה יותר צפונית מא"י יוצאים הכוכבים הראשונים כבר ב-48 דק' מהשקיעה והאיך בארץ-ישראל יוצאים הכוכבים הראשונים יותר מאוחר מהולנד בזמן של 72 דק'. וכתב שם וזלה"ק: ושמה יש בזה סיבה אחרת ואנכי לא ידעתי עכ"ל. ואח"כ מנסה לתרץ שיתכן מפני עמקותה של הולנד נראים הכוכבים קודם לא"י, כמו שבטבריה החשיך קודם לציפורי, יעו"ש,

עכ"פ זהו ברור שאם היה זוכה הרב בעל ה"מנחת-כהן" לעלות לארץ ישראל ולחונן עפרה, היה רואה בחוש שיש בכל הרקיע ממזרח למערב הרבה יותר מג' כוכבים בזמן של 72 דק' והכוכבים במספר הזה שיש בא"י ב-72 דק' יוצאים בהולנד הרבה זמן יותר מאוחר מ-72 דק' כמו שהבין בקושיתו

החמה נגמרת ב-60 דק', יעו"ש. אבל כשמתחיל האור קודם 72 דק' אינו קובע זמן של יום, אלא דהגר"א סבר שאין אדמימות ולובן מ-72 דק' כמו שלא ראה כן בלילה. א"כ סבר שודאי עלות השחר הוא מתחילת ביאת האור שהרי שלב של סילוק האודם ראה רק רבע שעה מהשקיעה, והרי נשף הבוקר והערב שוים בכל המראות וע"כ סבר שאין זמן אחר שראוי לקרות עלות השחר רק בתחילת ביאת האור (ולשיטתו הוא עשרים מעלות קודם הנץ החמה שהוא 90 דקות) וע"כ הקשה דא"כ בלילה הוא כבר יציאת כל הכוכבים ודו"ק.

ז. שלשיטת ר"ת והב"י אין שום הו"א לחפש כוכבים קודם סילוק כל האור מצד המערב

גם זה ברור שלשיטת הב"י והרמ"א (בדרכי משה הארוך או"ח רס"א) שסבר כר"ת א"כ עד שנסתלק כל האור ממערב וטהר יומא והחשיך לגמרי עדיין לא היה שום הו"א לחפש אחר כוכבים, ומסתמא היה פשוט להם שכל הכוכבים הנראים עד שמחשיך לגמרי אי"ז שום סימן ללילה וע"כ לא היה השו"ע צריך לפרש דמיירי מצד המערב גם לפי התירוץ השני, ורק אחר שהחשיך המערב לגמרי יצאו להסתכל אם יש בסוף המערב ג' קטנים רצופים בשביל תוספת שבת.

אנו בקיאיין בצאת הכוכבים, וכן הוא בהגר"א ומשנ"ב, וא"כ ע"כ אנו צריכים לפרש אחד מפירושים הנ"ל בכוכבים, א"כ נתברר שלר"ת אין די בג' כוכבים הראשונים רק צריך הרבה כוכבים ואין לסמוך אלא על הבינונים הנראים אחר הכסיף התחתון במערב,

ובזה מיושב שפיר שיטתו של השו"ע הב"י שהיה בארץ ישראל, והתנא ר' יהודה והרמב"ן שהיו בארץ-ישראל, שבודאי ראה הבית-יוסף כמה כוכבים יש ברקיע ב-72 דק' ואעפ"כ כתב בסי' רצ"ג שלאחר הזמן של הכסיף העליון עוד מחכים לכוכבים קטנים ותמה על הטור בזה שלא כתב שימתינו על הכוכבים הקטנים שאחר 72 דק'. יעו"ש בתחילת דבריו שכתב דלר' יהודה אחר "סוף שקיעה"ח אלף וחמש מאות אמה הוי ביהשמ"ש וגו' ואח"ז כתב עוד להמתין לכוכבים קטנים,

י. שאי-אפשר לומר שהשו"ע סבר כהמנח"כ

ובזה סרה פשט האומרים "שהשו"ע כהמנח"כ" דהרי כתב בפ"י ביהשמ"ש אחר "סוף שקיעה" ואח"כ הכוכבים. ובסי' רס"א הרי כתב להדיא שעדיין מותר במלאכה בער"ש עד ג' מילין ורביע, הרי ברור שסבר שזמן סוף השקיעה הוא בג' מילין ורביע, ולא אסר במלאכה כשיוצאים כוכבים קודם לזה כשיטת המנחת-כהן, (ומש"כ השו"ע

שהולנד הוא הרבה יותר צפונית מא"י. ועל כרחק היצ"ל פי' אחר ב"ג' כוכבים בינונים" - לר"ת, ולא כמו שפי' הוא שבאמת כך מפרשים הג' כוכבים לשיטת הגאונים ולא לפי' ר"ת. ולפי' ר"ת עכצ"ל שיש הרבה גדולים הנראים ביום, ובינונים הינו ביחס בין הגדולים הנראים ביום עד זמן ביהש"מ, לבין הקטנים הנראים בלילה לאחר הכסיף העליון וכנ"ל, או שמסתכלים על ג' כוכבים במערב וכנ"ל. (ועי' בספר "אור מאיר" (דף קע"ז) שהביא עוד שהעירו בזה על בעל ה"מנחת כהן")

ט. הטעם שנהגו בהרבה מקומות בחו"ל שהסתכלו רק על הכוכבים דלא כהגאונים ודלא כר"ת

ונראה שלזה השתנה כ"כ המנהג בארצות הגולה - שסמכו על הכוכבים כה"מנחת-כהן" וא"כ סברו שכבר יצאו יד"ח ר"ת, וחזן מזה שסמכו גם על שיטת הגאונים, ע"כ נהגו בערך כשיטת הגאונים, וקצת יותר שיהיה ודאי ג' כוכבים הבינונים הראשונים, ובזה סברו שיצאו יד"ח כולם,

אבל אחר שזכו חלק נכבד מישראל לבוא לארץ-ישראל, ורואים בחוש האדמימות שמסתלקת רק ב-72 דק', ורוב הראשונים נקטו לעיקר סי' זה של "סילוק האדמימות" ולא סי' "הכוכבים", וכן כתב התוס' במס' שבת דף לה. וכ"כ התוס' בפסחים ב: דאין

האדמימות עם הלבנונית עד הכסף
העליון בע"ב דקות,

וגם לפי ר"ת יוצא שהגמ' בשבת לד:
ולח. מיושב ללא דחק, שכל זמן
שפני המזרח מאדימין שהוא המערב
למסקנת הגמ' נמשך באמת עד ד' מילין
כהגמ' בפסחים צד. ואדרבא הגמרא
בפסחים של ד' מילין מוכיח שהפשט
בגמרא שבת הוא באמת עד שתסתלק
כל האדמימות בצד המערב שזה לוקח
באמת הזמן של ד' מילין, ואי"צ לדחוק
שהגמרא בפסחים אינה להלכה (כמו
שכתב הגר"א) ושרבי יהודה חזר בו
(כמו שכתב המהר"ם אלשקר), וגם
אי"צ לדחוק את פשט הגמרא בשבת
לד: דאיירי במזרח או שלא נסתלק כל
האדמימות כמו שתירצנו לעיל לשיטת
הגאונים, וגם אין צריך לדחוק שהגמ'
בשבת אינה להלכה כמו שכתב
המרדכי (שבת לה.) שנכתוב לקמן
בעזה"י (אות י"ב), וגם סימן הכוכבים
מיושב שפיר לפי שיטת ר"ת כמ"ש
לעיל.

**יא. לברר שאין ראייה מוכרחת
שהגאונים בעצמם סוברים כשיטה
המקובלת בשמם, ושרב סעדיה
גאון כתב להדיא כר"ת**

רק מה שיש להעיר עוד דאם בדברי
הגאונים עצמם א"א לתרין "למזרח"
או "שרק נחלש האדמימות" כמ"ש לעיל
א"כ היכן מצינו כלל שזהו שיטת

ביו"ד סי' רס"ו שמהשקיעה הוא
ביהש"מ, שמוזה הביא הר"ב בסידור
ראייה שחזר בו כבר כתב המג"א
באו"ח סי' של"א דהיינו מסוף השקיעה,
וכן הבעל העיטור (ח"ב שער ג' הלכות
מילה) עצמו שממנו מקור דברי השו"ע
ביו"ד סי' רס"ו, פירש בסוף דבריו
שהשקיעה היינו שקיעה שניה שהוא
ביאת אורו, עיי"ש וא"כ אין ראייה
שהבית-יוסף חזר בו) וכ"כ המג"א
והשו"ע הרב בסי' של"א שנוהגין לעשות
מלאכה בער"ש עד כמעט שעה אחר
השקיעה, עיי"ש בלשונם, ובלשון שו"ע
הרב יותר באורך, שציינו לדברי השו"ע
בסי' רס"א שהתחלת ביהמ"ש הוא אחר
הילוך ג' מילין ורביע אחר התחלת
השקיעה, הרי ברור שגם הם לא סברו
כהמנחת כהן שכשיוצאים ג' כוכבים
הראשונים בכל זמן ובכל מקום שהוא
ברקיע הוי לילה, אף קודם לשעה
מהשקיעה בארץ ישראל.

**היוצא מכל הנ"ל ששיטת ר"ת
והרמב"ן וסייעתם, כפי' השו"ע
דד' מילין הוא ע"ב דק' ומשתנה לפי
המעלות [שהרי הכל תלוי בסילוק
האדמימות שמשתנה קצת בימי החורף
והקיץ, שהרי ברור שאביי ורבא
הסתכלו לראות אם נסתלק האדמימות,
וכן מבואר ב"הגר"א", ו"משנ"ב" שצריך
להסתכל אם נסתלק האדמימות]. הוא
מאוד תואם עם המציאות בארץ-
ישראל שבימים השונים מסתלק**

הארץ (כאו"ה) ואעפ"כ פסק בהלכ' שבת (דיני ע"ש אות ג') ובהלכ' יוהכ"פ (אות ג') כר"ת וגם שם הביא לו לחבר את רב האי גאון לשיטתו כמו שנכתוב לקמן בעזה"ת (אות י"ד).

ויעוי"ע בפ"י האבן עזרא על התורה פרשת בא (שמות י"ב ו') בפסוק בין הערבים שכתב ג"כ ביאת השמש הוא מתחת הארץ כשיטת הגאונים ואעפ"כ כתב שבין עריבת השמש תחת הארץ עד ביאת האור הנראה בעבים יש קרוב משעה ושליש שעה, (והביא שם בהמשך את דברי רב "סעדיה גאון" שג"כ סבר שהוא שעה ושליש שעה) הרי מפורש שאעפ"כ שסבר כהגאונים שפסקו כחכמי אומות העולם שהחמה הולכת למטה בלילה אעפ"כ פסק כר"ת וסייעתו לעניין זמן השקיעה, וא"כ איך מוכיח מזה המהר"ם אלשקר שהגאונים הרסו את כל היסוד של ר"ת ומחו ליה אמוחא, עיי"ש בלשה"ק. ועל כרחך צריך לומר דמה שפירש ר"ת כשהחמה נכנסת בעובי הרקיע זהו מפני שסבר שכן הוא האמת לפי דעתו לפסוק כחכמי ישראל על כן הראה מקום שהחמה נכנסת בעובי הרקיע, אבל אין כוונתו להוכיח מזה כלום דאדרבה הגמרא בפסחים הוכיחה מזה שהשקיעה לוקח זמן של ד' מילין [שזה יודעים מראיית סילוק האדמימות והלובן] שעובי הרקיע הוא ד' מילין, דלא כמו שמשמע במהר"ם אלשקר שמוזה שעובי הרקיע ד' מילין ע"ז בנה

הגאונים הקדמונים "רב האי גאון" ו"רב שרירא גאון", והאמת שהתשובה הזאת של הגאונים הובא בדברי מהר"ם אלשקר בסי' צ"ו רק בסוף דבריו, ובתחילת דבריו הביא עוד שתי תשובות מהגאונים הנ"ל שהחמה מהלכת למטה מן הארץ כחכמי או"ה, ולא כדברי ר"ת שהחמה מהלכת למעלה מן הרקיע, ובזה הוכיח בעיקר שהגאונים ס"ל דלא כר"ת,

והאמת דאחר העיון גם זה אינה ראייה (כמו שהקשו רבים עליו, מנחת כהן מאמר א' פרק י', רדב"ז אלף שנ"ג חלק ד' סימן רפ"ב, ועוד) דמה איכפ"ל אם החמה הולכת למטה או למעלה הרי "האדמומית" נראה לעינינו, ועד אז נמשך השקיעה וכמו"ש להדיא כל הראשונים הנ"ל (ר"ת בספ' הישר, ורמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ר"ן וכו')

וגם בתוס' רי"ד (שבת לה.) כתב להדיא שהחמה הולכת למטה כחכמי או"ה, כשיטת הגאונים, ועכ"ז פי' הכל כפי ר"ת שנמשך עד ד' מילין (ה' מילין) השקיעה שנשקע האדמימות, וכתב בפירוש שפירש כר"ת אלא שהוא פירש כחכמי אומות העולם ור"ת פי' כחכמי ישראל, (עי' העתקת לשונו הק' בסוף הקונטרס).

ועי' בספר אורות חיים (במבוא) שהוכיח כן ג"כ מאורחות חיים להרא"ה מלוני"ל שבהלכ' חמץ ומצה סי' ק' כתב לשאוב מים קודם שיכנס השמש תחת

ר"ת כל יסוד בנינו שהשקיעה הוא ד' מילין אלא ההיפך. וממילא אפי' אם נסבור כשיטת הגאונים "רב האי גאון ורב שרירא גאון" שהחמה הולכת למטה מן הארץ בלילה, זמן השקיעה נשאר באותו זמן שרואים את סילוק האדמימות והלובן מצד המערב שהוא בד' מילין, ומה שר"ת והגאונים חולקים לעניין איך החמה הולכת בלילה אין לזה שום שייכות ללמוד מזה שהגאונים חולקים לעניין מתי הוא זמן השקיעה, ואדרבא יש לסמוך על מה שהם אומרים בפירוש לענין השקיעה (בתשובת הגאונים המקורית הנ"ל) שהאדמימות תסור לגמרי מצד המערב, וכן על מה שכתבו הרשב"א והתוס' הרא"ש והארחות חיים בשם הגאונים (שנכתוב לקמן אות י"ד בעזה"י) שמשם משמע שלעניין השקיעה ס"ל להגאונים כר"ת ממש.

ואפי' אם נפרש דעיקר קושייתו של מהר"ם אלשקר, דאם אין חלון אין שייד לשון "שקיעה שניה", הרי אפשר שאותו נקודה שר"ת קורא "שפוסק חלוננו לעבור אחורי הכיפה" לשקיעה שניה למעלה, כמו"כ הוא למטה כשעובר אל מתחת לאופק, וכשהוא שוקעת שם יש עוד פלגא דדנקא שהוא מאדים מאחוריו, כמו שאנו רואים בתחילת השקיעה שאחר ששקעה חמה הוא מאדימה את אחוריה פלגא דדנקא, שבכוחה להאדים את

המזרח, כמו"כ אותו הפלגא דדנקא יש ג"כ בסוף השקיעה כשהיא מסתובבת לגמרי מלהיות נגד האופק ועוברת לגמרי אל מתחת לארץ ומאדמת לאחוריה פלגא דדנקא, וזה נקרא שקיעה שניה, ועיין בתוס' רי"ד (שבת לה.) שפירש כן להדיא, ועל זה הזמן של פלגא דדנקא פליגי רבה ורב יוסף אי הוי ודאי יום או ביהשמי"ש, וא"כ הפי' משתשקע היינו ששוקעת שקיעה שניה מתחת לארץ אז כל זמן שפה"מ מאדימין דהיינו פלגא דדנקא יום לרב יוסף וביהשמי"ש לרבה, ופי' זה יותר מתיישב בדברי תשובת הגאונים המקורית אם מפרשים אותה שסוברים כר"ת (כמ"ש לקמן אות י"ג בעזה"י).

ועוד אפשר לפרש ש"מסוף השקיעה" היינו הזמן של סוף השקיעה בכללות דאז יש פני המזרח מאדימין והכסיף התחתון וכו' ולא מיירי מנקודה מסוימת וכן משמע בספר הישר לר"ת (סי' רכ"א) שכתב שבכל מקום שכתוב "משתשקע החמה" היינו סוף השקיעה לגמרי שהוא לילה וצאת הכוכבים, והביא ראיה מחנוכה שמה שכתוב שם "מצוותה משתשקע החמה" היינו לילה (פי' לאחר ד' מילין), ועוד הביא ראיה מזבחים עיי"ש, רק מפני שכאן (במסכת שבת) כתוב כל זמן שפני המזרח מאדימין וכו' על כן אנו מפרשים שמיירי מבין השמשות שעדיין לא נרחקה לגמרי לאחורי הכיפה,

יב. שראית המהר"ם אלשקר מרב
ניסים גאון ור' אברהם בן הרמב"ם
אינה מוכרחת

גם התשובה שהביא המהר"ם אלשקר
מרב ניסים גאון ש"משמשקע עגולת
השמש עד צאה"כ הוי ביהש"מ" ג"כ אין
ראיה שסובר כ"שיטת הגאונים", דיתכן
שסבר כשיטת ה"מרדכי" (שבת לה.)
(כמ"ש בס' אורות חיים פ"ט אות י' בשם ר'
צדוק הכהן מלובלין בשו"ת תפארת צבי
יו"ד סי' ה' אות ד') ונעייין בפ"י הבגדי ישע על
המרדכי, ובב"ח סי' רס"א כתב שהוא העתקת סו"ד
של הראב"ן שתחילתו העתיק המרדכי, בהגהות
מרדכי שבת פרק כירה, יעו"ש. שמתחילת
השקיעה עד צאה"כ כל הזמן של ה' מילין
(ד' מילין) הוא ביהש"מ, [והוכיח כן
מדאמרינן בפסחים צד. דמשקיעת החמה
עד ציאה"כ מהלך ה' מילין (ד' מילין)
ולפי"ז כתב דהגמ' בשבת (לד:) דבין
השמשות הוי ג' רבעי מיל ולא יותר
ו"הכסיף העליון והושווה לתחתון לילה"
אינה להלכה מכיון שעדיין אינו צאת
הכוכבים, והא אנן קיימא לן בברכות (דף
ב.; פסחים ב.) דעד צאת הכוכבים יממא הוא
(ומלשון הקושיא של ר"ת בספר הישר
סימן רכ"א, ג"כ משמע דאם לא שהוא
מתרין את סתירת הסוגיות היה מוכח
מהגמ' פסחים שכל הה' מילין (אוד' מילין)
מתחילת השקיעה ועד ציאה"כ הוא
ביהש"מ אלא שלמסקנא תירין שם,
ובתוס' שבת (לה.) פסחים (צד.) דהגמ'
בשבת דבין השמשות הוי ג' רבעי מיל
מיירי בסוף השקיעה, ואם כן הכסיף

ומשתשקע דהכא (דמסכת שבת) אנו
מפרשים שנכנס כבר (החמה) רק עדיין
לא הגיע לאחורי כיפה מכל וכל, ועל
הזמן שיש שם פנה"מ מאדימין והכסיף
וגו' עד שגומרת לישקע מכל וכל זהו
הזמן של בין השמשות לרבה, עד כאן
מתו"ד של רבינו תם. וכן בתוס' מסכת
שבת לה. ובפסחים צד. שכתב ר"ת
שיטתו לא כתב "שתי שקיעות" אלא
תחילת השקיעה וסוף השקיעה, וכן הוא
מפורש ברמב"ן וברשב"א. אלא
שהריטב"א והר"ן התחילו דבריהם
בזה"ל פי ר"ת דשתי שקיעות הן אבל
לא כתבו שתי שקיעות יש וא"כ גם
בדבריהם אפשר לפרש שמתכונים על
שקיעה אחת, רק שיש לה תחילה ויש
לה סוף, ומה שכתבו "דשתי שקיעות
הן" היינו שתי לשונות אחד "משקיעת"
ואחד "משמשקע" שאחד מתכוון על
"תחילת השקיעה" והשני על "הסוף"
ולא שיש שתי שקיעות בפועל, ושקיעה
שניה בחלון ודו"ק. ועי' בקרבן-נתנאל
על הרא"ש במס' תענית שפירש
משמשקע "תחילת סוף השקיעה" דהיינו
שסוף השקיעה הוא "ציאה"כ
ובתחילת-הסוף, שם יש זמן שנקרא
"כז"מ שפה"מ מאדימין" ו"הכסיף" וגו'.
וכ"כ הפר"ח בקונטרס דבי שימשי, וכן
משמע קצת בשלטי הגיבורים שבת
לד.; עיי"ש.

העליון הוי לילה הוא באמת בצאת הכוכבים בד' מילין כמו הגמ' בפסחים רק מה שכתוב בפסחים (צד.) דמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים ד' מילין מיירי מתחילת השקיעה, שאז עדיין אינו בין השמשות אלא יום גמור. והוא רק זמן הראוי לתוספת שבת כמו שכתב הרמב"ן בספר תורת האדם (סי' אבילות ישנה) באריכות נפלאה, יעויין שם, וביהש"מ לא הווי אלא ג' רבעי מיל האחרונים קודם הזמן של ד' מילין) דהרי רב ניסים גאון לא פירש להדיא דמשקיעה"ח "אחר ג' רבעי מיל" הוי לילה, רק כתב "עד ציאה"כ" ואם כן יתכן מאוד דסבר כהמרדכי שכהז"מ מתחילת השקיעה עד ציה"כ ד' (או ה') מילין ביהש"מ"ש.

וכן אפשר לפרש בדברי ר' אברהם בן הרמב"ם שהביא שם [מלבר מה ששם אפשר לדחות בפשיטות שמכיוון שהוסיף התיבות "ותערוב השמש" כמה פעמים, משמע שהוא מדבר על שלב נוסף של שקיעת האדמימות, אך אפי' אם יתעקש המתעקש שכן התכוון לתחילת השקיעה, י"ל כנ"ל שם"ל כהמרדכי].

יג. שאי אפשר להביא ראיה מרי"ף רא"ש ורמב"ם שסוברים כהגאונים ושהרא"ש כתב להדיא כר"ת

ומה שהביא (המהר"ם אלשקר בלשון השאלה) מהרי"ף, רא"ש, ורמב"ם, ועוד ראשונים הלשון ש"משקיעת החמה הוי ביהש"מ"ש" אפשר לפרש מסוף

השקיעה (-שקיעה שניה) כמו שפי' הב"ח סי' רס"א בדברי הטור, וקרבן נתנאל ברא"ש מס' תענית, והמג"א בסי' של"א באו"ח, פי' כן בדעת השו"ע בהלכ' מילה, וכן פי' המשנ"ב בדברי הרמ"א בסי' רס"א סעי' א' מש"כ שם על בין-השמשות, שהוא "שיעור הילוך ג' רבעי מיל אחר שקיעת החמה" [בשם הטור בסי' רצ"ג], וכתב ע"ז במשנ"ב (סע"ק ב') וזלה"ק: היינו אחר סוף שקיעה וגו'. עכ"ל. וא"כ מלשון זה אין ראיה דאיירי בשקיעה ראשונה, וכן כתב בשלטי הגבורים בסוגיא דשבת לד: שהרי"ף והרא"ש והרמב"ם לא פירשו דעתם בזה. וגם מביא שם (בשלטי הגבורים) את השיטה דמתחילת השקיעה של עגולת השמש מתחיל ביהש"מ עד ג' רבעי מיל. בשם וי"א (ולא בשם הגאונים וכו') וכתב ע"ז דאינו נכון, מכיון שעדיין לא הוי אז ציה"כ, ועכ"פ ברור שאין ראיה מפורשת מכל הראשונים הנ"ל, ובפרט שהרא"ש כתב להדיא כר"ת, בתוס' הרא"ש (ברכות ב: שבת ל"ה.) וכן בחידושו על הש"ס במסכ' תענית, ועיי"ש בקרבן-נתנאל דאפי' לקולא ס"ל כן, וא"כ ע"כ צ"ל שם"ש בשבת "משקיעת החמה" היינו שקיעה שניה, ומזה יש לנו ראיה גמורה שמי שסתם דבריו ולא פירש על איזה שקיעה מדבר, מתכוון לשקיעה שניה דלא כמו שהיה פשוט למהר"ם אלשקר שמי שסתם ולא פירש נתכוון לשקיעה ראשונה, דהרי הרא"ש שפירש בג' מקומות להדיא כר"ת סתם דבריו במס'

שבת וכתב סתם "משתשקע החמה" וכו', [והביא לו גם את הרי"ף לחבר בלא שום מחלוקת], וע"כ שנלמוד סתום מן המפורש שמתכוון לשקיעה שניה, וא"כ גם כל מי שסתם דבריו אפשר ללמוד שמיירי משקיעה שניה ודו"ק. ועי"ע במנחת כהן, רדב"ז, אור-שמה, מהרי"ף, ועוד, שהוכיחו להדיא שהרמב"ם ג"כ סבר כר"ת.

וכן מה שהביא המהר"ם אלשקר מרבינו ירוחם שפסק להחמיר כהרי"ף ז"ל, מדכתב בחתימת דבריו וזלה"ק: ואנו יש לנו להחמיר ואסור לעשות מלאכה מתחילת שקיעה"ח [ע"כ הביא המהר"ם אלשקר] אולם המעיין בהמשך דברי רבינו ירוחם, רואה שממשיך להדיא בדבריו, דמשום שימשא אריש דיקלא למאן דלא בקיאי כ"כ, כמ"ש עוד ראשונים הפוסקים כר"ת, שיחמירו מתחילת השקיעה למאן דלא בקי כדי שיעשו משמרת, ודו"ק.

היוצא מכל הנ"ל שמכל מה שהביא המהר"ם אלשקר אין ראיה מוכרחת דאית מאן דס"ל כ"שיטת-הגאונים" דאפשר דס"ל לרב נסים גאון ור' אברהם בן הרמב"ם כהמרדכי, ורב האי גאון ורב שרירא גאון כר"ת. כדמוכח בתשובתם המקורית, שהכסוף התחתון הוא כשתסור ותסולק האדמימות מצד המערב. ואפי' לפי גירסתו של מהר"ם אלשקר "דכו"מ שפני המזרח מאדים" הרי אפשר

דנתכוונו למערב כמו שבגמ' מפרשים שמתכוון למערב. וגם במהר"ם אלשקר עצמו לא משמע שבזה חולק עם ר"ת דא"כ היה לו לפרש שסברת ר"ת הוא למערב והגאונים למזרח ולא להקשות כל הקושיות על ר"ת מעובי הרקיע [ומה שכתבו הגאונים "נמצא חלוקת רבה ורב יוסף משתשקע החמה ולא תיראה אפילו על ראשי דקלים" וכו', משמע ג"כ דאיירי משקיעה שניה כר"ת, דאם על שקיעה ראשונה שרואים שעגולת השמש שוקעת באופק, הוא דבר הנראה לעינים ביותר ומה צריך להוסיף וליתן סימן על הדקלים, ואם נאמר שמתכוונים להוסיף עוד איזה זמן אחר שקיעת עגולת השמש, עד אחר שגומרת לזרוח מלמטה מהאופק על הדקלים הגבוהים (כמו שיש מפרשים כן בסידור הר"ב), צריך עיון מהיכן למדו דבר זה, הרי משתשקע החמה פי' "עגולת השמש" לפי דבריהם ומהיכן נוסף עוד זמן יותר מזה, לומר שזה נקרא משתשקע החמה, אבל אם אנו מפרשים שסוברים כר"ת, ניחא, דמתכוונים לסוף השקיעה, שזה נראה באמת רק על ראשי הדקלים בארץ המישור כשיש באופק דקלים, או על ראשי ההרים בארץ-ישראל, כמ"ש במהר"ח אור-זרוע לפרש דברי רש"י (שבת לה. ד"ה כרמל) שכתב וזלה"ק: וחמה סמוך לשקיעתה נראית על ראשי ההרים עכ"ל. ופירש במהר"ח או"ז דהיינו שקיעה שניה שנראית על ראשי ההרים, וכן אנו רואים במציאות (בבית שמש), שהאדמימות נראית באופק - גבוה מן

ובאמת צ"ע מה היתה ראיתו של המהר"ם אלשקר מתיבות אלו "משתשקע החמה ולא תיראה אפי" על ראשי דקלים" שהגאונים סברו שהמחלוקת דרבה ורב יוסף הוא מיד אחר תחילת השקיעה - שקיעה ראשונה,

ויתכן שלא ראה שהאדמימות נמשכת עד 60 דק', וע"כ לא עלה בדעתו הקדושה לפרש דמיירי משקיעה שניה, ויתכן דמשו"ז היה ג"כ נראה לו פשוט שכל מי שסתם דבריו וכתב "משקיעת החמה" מתכוון לשקיעה ראשונה, דהרי שקיעה שניה היה נראה לו שהיא נעלמת בעובי הרקיע, ומשו"ז ג"כ סבר דאם אין עובי הרקיע לא שייך סוף השקיעה, או שקיעה שניה דר"ת, ודו"ק.

וכן משמע מהא דלמד ברש"י שסבר כחכמי או"ה מכיון שכתב "חמה סמוך לשקיעתה נראית על ראשי ההרים" וכתב ע"ז במהר"ם אלשקר וזלה"ק: "נראה דסמוך לשקיעה באופק קאמר דאז היא נראית על ראשי ההרים", עכלה"ק. ולכא' הרי גם סמוך לשקיעה שניה נראית על ראשי ההרים, כמו"ש במהר"ח או"ז ואיך הביא ראייה מרש"י שמדבר משקיעה ראשונה אע"כ שלא נראה לו אדמימות עד 60 דק'. (ועי' לעיל אות א' מה שכתבנו שם דיתכן דהמהר"ם אלשקר לא נתכוון להביא ראיה מהתשובה הזאת שכתוב בה "משתשקע החמה ולא תיראה אפי"

הארץ, ונראית כאילו עומדת בראש ההר, וכנראה היה לכיוון האופק בבבל הרבה דקלים, ע"כ נתנו סימן על הדקלים. (ויתכן דזהו ג"כ הפי' במה דאיתא בגמ' (שבת לה:) "אמר ליה רבא לשמעיה אתון דלא קים לכו בשיעורי דרבנן אדשימשא אריש דיקלא אתלו שרגא" מכיון דמפלג המנחה שעה ורביע קודם הלילה שהוא לשיטת ר"ת ג' דקות קודם תחילת השקיעה (שזהו בערך הזמן שעגולת השמש עומד על האופק ומתחיל לשקוע שהרי זמן שקיעת עגולת השמש הוא קרוב לשלש דקות [בארץ-ישראל בימים השונים] שהם שני שלישי מעלה, כמ"ש בתשו' המהר"ם אלשקר" סי' צ"ו) ועד סוף השקיעה היה נראה עגולת השמש ואח"כ האדמימות על ראשי הדקלים על כן אמר רבא לשמעיה שאינו בקי בשיעורי דרבנן מתי מתחיל בין השמשות בדיוק שיקדים להדליק כשעוד רואים את השמש או את האדמימות שלה באופק ולא יחכה לרגע האחרון. וכן תפילת נעילה מתחיל מפלג המנחה (עיין פרמ"ג או"ח סי' תרכ"ג) שהוא הזמן שמתחיל שימשא אריש דיקלא וחמה בראש האילנות - ג' דקות קודם תחילת השקיעה, (וכשיש באופק דקלים או אילנות אחרים הוא נראה על ראש הדקלים או על ראש האילנות), ונמשך והולך עד הלילה שמסתלק האדמימות והלובן, [עיין בהלכות יוה"כ סי' תרכ"ג בסור וב"י ושו"ע, ובר"ן בסוף מסכת יומא שהביא הירושלמי]

על ראשי הדקלים", לענין השקיעה אלא לענין מילה בנוולד ביהש"מ).

ומ"ש שם (בתשו' הגאונים המקורית) אליבא דרב יוסף "אל תחשוב כי משתשקע החמה ולא תראה מאותו מקום שלם היום אלא כל זמן שאדמימותה נראית ע"פ מערב יום הוא" נראה דבא לפרש, דברי הברייתא אליבא דרב יוסף, שר' יהודה בא לומר "משתשקע החמה" אל תחשוב שהוא בתחילתה בזמן שאין נראה עגולת השמש מאותו מקום, אלא משתשקע כל אדמימותה אז שלם הזמן שהוא ודאי יום ומתחיל ביהש"מ. וזה הפי' "משתשקע החמה כז"מ שפהמ"מ" שגם המאדימין שוקע לגמרי אז מתחיל ביהש"מ, דהרי עד שהכסיף התחתון הוא יום (דהרי המילה "יום" לא נכתב בברייתא בפירוש א"כ ע"כ צריך לפרש שהכל מתפרש בתוך המילים "משתשקע החמה כז"מ שפהמ"מ" שעד שכל האדמימות שוקעת היה "יום", ובהכסיף התחתון מתחיל "ביהש"מ") א"נ אפשר לפרש שמתכוון לומר על שקיעה שניה, אל תחשוב שמשמשקע החמה ולא תראה מאותו מקום היינו "האדמימות" שלם היום אלא כז"מ שהיה פנהמ"מ, עדיין היה יום ודאי, כלומר עד ששקעה כל האדמימות, אבל בהכסיף התחתון מתחיל ביהש"מ עד הכסיף העליון, ורק אז שלם היום, ודו"ק. ולרבה מפרשים הברייתא "משתשקע החמה" היינו כששוקעת בסופה מתחת

לארץ, הפלגא דדנקא שהחמה מאדמת מאחוריה ועוד רואים אותה בעולם, שזהו הזמן שמאדמת לעינינו אחר כשכבר שקעה מתחת לארץ זהו ביהש"מ, וממשיך בהכסיף התחתון כשנסתלק לגמרי האדמימות וכו', וע"ז קאמר שנמצא חלוקת רבה ורב יוסף הוא משתשקע החמה היינו מתחת לארץ (כמו שפירש רבה) ולא תיראה אפילו על ראשי דקלים היינו דכבר נסתלקה האדמימות מראשי הדקלים ורק נשאר מעט אדמימות של פלגא דדנקא שהחמה מאדמת מאחוריה כשהיא מסתובבת מתחת לארץ לגמרי, שהוא לאחר ג' מילין ורביע מתחילת השקיעה.

ומה שכתבו (בתשובות הגאונים המקורית) הכסיף התחתון שנשתנה האור בארץ ובסמוך לה, היינו שכשמסתלק האדמימות מן המערב כבר נשתנה האור בארץ להחשיך, אך המסתכל ברקיע עדיין רואה במערב קצת לבנינות ואור, ואז הוא בין השמשות (לרב יוסף) ואחר כך כשמכסיף העליון, דהיינו שגם ברקיע נשתנה האור והכסיף לחשוד, פי' שגם כל הרקיע שחור לגמרי והחשיך גם במערב, שנהיה כבר מלבן - שחור אז הוא לילה] וגם מהראשונים שהביא (המהר"ם אלשקר) אין ראיה מוכרחת שסוברים כ"שיטת הגאונים". והגם שאפשר לפרש בדבריהם שסברו כשיטת הגאונים אך מכיון דאפשר גם

האי גאון" ולא הזכירו שהוא עצמו חולק עליהם, (ובתוס' הרא"ש נראה שכתב את כל הביאור מ"רב האי גאון" בעצמו או יתכן דמ"ר"ל" הוסיף הסבר מדיליה אך עכ"פ בין כך ובין כך ברור שהראשונים כלל לא סברו שהגאונים חולקים עליהם ואדרבא הישוו שיטתם).

וכן בספר ארחות חיים לרבינו אהרן הכהן מלוניל (הלכות יום הכיפורים אות ג') כתב להדיא שרב האי גאון סובר כהרמב"ן, אחר שהביא דברי הרמב"ן לעניין תוספת יום הכיפורים ושבת – כל הזמן של ג' מילין ורביע שהוא עדיין יום, ולא ספק לילה, כתב על זה, וזלה"ק: וכן נמי כתב רב האי גאון ז"ל בתשובה, עכלה"ק.

טו. שגם מדברי האחרונים משמע שלא קיבלו שיטה זו בשם "הגאונים"

ובאמת לא הוזכר בשום מקום עד תשובת "המהר"ם אלשקר" בכל הדורות שיש כזה שיטת "הגאונים" שהוא דבר פלא, וגם הב"ח בריש סי' רס"א שהביא שיטה זו להחמיר בשם הראב"ן לא כתבו בשם הגאונים (חוץ ממה שזה גופיה שמביא כן מהראב"ן, צ"ע, דהרי בהנהגות מרדכי במס' שבת פרק כירה מבואר להדיא שהראב"ן סבר כר"ת דמהשקיעה הוא זמן של תוספת שבת שעה) וכן החת"ס בשו"ת או"ח סי' פ' כשדן להחמיר על תינוק

לפרש שסוברים כר"ת, הרי הכלל ידוע שאפוי פלוגתא לא מפשינן ועדיף להשוות השיטות כל זמן שאין ראיה מוכרחת שהם חולקים.

יד. שברשב"א ותוס' הרא"ש ובארחות חיים משמע להדיא שסוברים, שהגאונים סוברים כר"ת

ובפרט שהרשב"א והתוס' הרא"ש בריש ברכות הביאו להדיא שרב האי גאון סובר כמותם דהרשב"א (ברכות ב:) כתב וזה לשה"ק: ומ"מ לדברי רבינו האי גאון זצ"ל נמצינו למדין דשעה שקידש היום תחילת השקיעה דהיינו ביאת שמשו, וא"כ לא נפרש שקדש מעצמו אלא שראוי ליקדש שהוא זמן הראוי לתוספת קודש מן החול, עכלה"ק. (ועי' לקמן אות יז. שנעתיק ראיה נוספת מהרשב"א מהו שיטת הגאונים).

ובתוס' הרא"ש כתב וזלה"ק: ורב האי גאון פירש וכו' משקידש היום וכו' דהיינו תחילת שקיעתו וכו', וקדש היום ר"ל שהוא ראוי ליקדש שהוא זמן הראוי להוסיף מן הקודש אל החול וכו' עכ"ל, שזהו כמ"ש הרמב"ן, והשו"ע בסי' רס"א שמתחילת השקיעה הוא זמן הראוי לתוספת שבת וביהש"מ"ש הוי בסוף השקיעה. א"כ הרי ברור שהראשונים שלא הביאו כלל שיטת הגאונים שחולקים עליהם ואדרבא הביאו לפרש כשיטתם בתוך דברי "רב

הנולד בשב"ק, אינו מסתפק רק על שיטת "היראים" ולא הביא כלל שיטת הגאונים בזה, ועיי"ש שהוא מסיק בדבריו וזלה"ק: וכאשר קיבלתי גם מרבתי כי ההלכה רווחת בזה בלי שום פקפוק כדעת המג"א ריש סי' של"א וכל האחרונים כבר הסכימו כן וכו' שיעור ביהש"מ אינו כ"א ג' רבעי מיל קודם ציאה"כ והוא מסוף שקיעה"ח לתחת האופק וגו'. עכלה"ק.

וכן הגר"א אע"פ שכתב שיטתו בדומה ל"שיטת הגאונים" לא הסתייע ולא הזכיר כלל שיש גאונים או ראשונים שסוברים כן, וכן לא מצאנו שהביאו הב"י או הדרכי-משה ורובא דרובא ממפרשי השו"ע כלל את שיטת הגאונים חוץ מהש"ך ביו"ד סי' רס"ו שהביא בשם המהר"ם אלשקר לחומרא בלבד כמ"ש לקמן בעזה"ת (אות יח).

וכן כבר כתבנו לעיל שהשלטי גבורים הביא שיטה זו בשם "וי"א", ולא בשם "הגאונים", הרי משמע שהראשונים וגם האחרונים לא סברו כלל שיש כזה "שיטת גאונים".

ועיי' בב"י יו"ד סי' קצ"ו, שמשם משמע שכל חידושו של ר"ת הוא שיש מושג של תחילת השקיעה מעת שנעלמה עגולת השמש באופק (ואולי לענין דם נפסל בשקיעה"ח כדאיתא בזבחים נו., ומנחות כ: וכתב שם בתוס' בשם ר"ת שהוא בתחילת השקיעה, וכן

לענין שאז הוא זמן לתוספת שבת, כמ"ש הרמב"ן) דהב"י קרא לזמן שבת תחילת השקיעה לסופה "ביהש"מ דר"ת שהוא עדיין יום גמור [משמע שזהו חידושו של ר"ת], אבל הביהש"מ האחרון שהוא בג' רבעי מיל קודם ציאה"כ סמוך לסוף הזמן של ד' מילין, זה היה מילתא דפשיטא גם קודם תירוצו של ר"ת, [דהרי כך מפורש בגמ' שעד סילוק האדמימות והכסיף העליון במערב אז הוא לילה] רק מה שהוקשה לר"ת, איך בפסחים משמע שביהש"מ"ש הוא ד' מילין שהרי כתוב משקיעת החמה עד ציאה"כ ד' מילין ובשבת ג' רבעי מיל, (כן מפורש בספר הישר (אלא ששם כתוב ה' מילין) ובתוס' (זבחים נו. ד"ה מנין) מבואר שהקושיא היא שהגמ' חשיב את כל הזמן של ד' מילין במדידת היום, דהרי בגמ' מבואר כמה מהלך אדם ביום עשרה פרסאות שהוא 40 מילין, וה' מילין או ד' מילין נחשב מעלולה"ש עד הנה"ח, ומשקיעה"ח עד ציאה"כ, ג"כ ד' או ה' מילין,

(ומזה צע"ג על תי' הגר"א, שהגמ' בפסחים מיירי מיציאת כל הכוכבים, דהרי עיקר הקושיא שהגמ' מחשיבה את הזמן הזה ליום, ובשלמא לר"ת שפיר דהג' רבעי מיל של ביהש"מ נמי קרא יום לענין מהלך אדם ביום, דהרי הוא ספק יום, אבל להגר"א הרי הוא כבר ודאי לילה ומה שייך לקרותו יום, ועי' שנות אליהו (ריש ברכות ד"ה

רשב"ג) שכתב שם פי' בדברי הרמב"ם, שפי' הגמ' מהלך אדם ביום, "מהנה"ח עד שקיעה"ח" י' פרסאות, אעפ"י שמעלוה"ש הוא ודאי יום לכו"ע ולפ"ז מיושב ודו"ק. ועינ"ד בספר אורות חיים פ"ו שהאריך בזה.)

ע"ז תי' שיש מושג חדש שהוא תחילת השקיעה, שהוא עדיין יום גמור ולא ספק לילה, [אבל הגמ' בשבת הי"ה פשיטא ליה שאם מדברים מביהש"מ אחר שנגמר האדמימות הוא בוודאי מסופה ולא מתחילתה], וגם פשוט שלא יתכן שהיה כזאת שיטה או מנהג בישראל עד דורו של ר"ת שלא לעשות מלאכה מתחילת השקיעה, דא"כ אפי' שהיו כל חבריו הראשונים מודים לו בפשט שלו, אבל היה להם לצוות עליו האיך הוא מורה לחלל השבת אחר תחילת השקיעה נגד המנהג המקובל להם מדור דור. והנה לא מצאנו אף אחד מהראשונים שחלק עליו בפירוש, או שערער עליו מטעם המנהג. ומי לנו גדול מר"ת עצמו שלא זו מחבבן, על המנהגים שהיו נהוגים בישראל מימות הגאונים, עד שהוא מהיחידים שסוברים שאל"יבא דר' יהודה אפשר לצאת יד"ח קר"ש של ערבית מפלג המנחה ואילך בשביל שכך נהגו בישראל להתפלל מבעו"י (עי' תוס' ברכות ב.) ועי"ע בפסקי תוספות מנחות (אות קי"ח) שכתב שם ומנהג אבותינו תורה היא ותחילת שעה י"א הוא זמן ערבית, וגאולה וקר"ש קודם וכו', וא"כ הוא מופרך מאוד לומר

שהיה איזה שיטה או עכ"פ מנהג מימות הגאונים אפי' להחמיר מתחילת השקיעה, והנה בדורות האחרונים נהפכה הקערה על פיה שהתחילו להחמיר בער"ש נגד המנהג, עפ"י הוראתו של המהר"ם אלשק"ר, ומשם יצאו להקל מעצמם אף במוצש"ב"ק, עד שנתפשט המנהג בהרבה אנשים מישראל עד היום הזה רח"ל. והוא דבר שלא נמצא עוד כזאת הלכה בתורה, שהיה כ"כ פשוט בכל הדורות ומכל הפוסקים הקדמונים להחמיר ולהקל בר"ת, ומשום מה נתפשט בדורות האחרונים מנהג הפוך.

טז. היוצא מכל הנ"ל שא"א לסמוך על שיטת הגאונים להקל

וא"כ יוצא שממש אין על מה לסמוך להקל כשיטת הגאונים. אם לא שנסמוך על דברי מהר"ם לובלין שפי' בגמרא שהוא "למזרח" אך גם זה אינו ברור מה סבר להלכה ולמעשה בזה, דיתכן שסבר כהמרדכי דהגמ' הזאת אינה להלכה, דבפסחים צד. איתא דעד צאת הכוכבים ד' מילין, וקיי"ל דעד ציאה"כ יממא הוא (פסחים ב.) כמ"ש לעיל, עיי"ש. [חז"ן ממה שהמהר"ם לובלין הוא יחידאה נגד כל הגאונים והראשונים והאחרונים שכתבו ופירשו שהכל איירי למערב]